

ПОДВІЙНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Проблеми фразеологічної стилістики попри досить активні наукові пошуки, здійснені в другій половині ХХ ст., і вагомій публікації залишаються у полі зору й сучасних дослідників. Як письменники змінюють форму і зміст загальновідомих фразеологічних одиниць, як це впливає на текст, чи досягається бажаний стилістичний ефект – все це турбує й сьогоднішніх мовознавців.

Відомі фразеологи А.М. Мелерович і В. М. Мокієнко, автори першого у фразеографічній практиці словника, у якому зібрані різноманітні випадки вживання фразеологізмів у мовленні, стверджують: «Широке вивчення фразеологічної варіантності і синонімії, а також всебічне дослідження стилістичного використання ФО в художній літературі та публіцистиці переконливо продемонстрували динамічний характер фразеології, її відкритість до різних структурно-семантичних змін» [3, 3]. Поетичний текст як об'єкт дослідження, безперечно, у цьому плані є вирашним.

Текстова поведінка фразеологічних одиниць цікавила таких учених, як В. В. Виноградов, М. М. Шанський, В. М. Телія, М. А. Бакіна, А. М. Емірова, Д. О. Добровольський, Н. А. Ніколіна, Л. Г. Скрипник, Н. Д. Бабиц, І. С. Гнатюк, Л. Ф. Щербачук, В. Д. Ужченко, Ж. В. Колоїз, І. Я. Лепешев та ін.

Будь-яка зміна фразеологізму в тексті призводить до її актуалізації. Зазвичай виділяють три типи фразеозмін у мовленні: формально-граматичні, структурно-семантичні й семантичні.

Мета нашої статті – розглянути один із способів семантичного типу трансформацій у поетичному мовленні – подвійну актуалізацію.

Нарівні з формально-граматичними й структурно-семантичними типами перебудови фразеологізмів у текстах поетичних творів значне місце посідає семантична трансформація фразеологічних одиниць, головна цінність якої полягає в тому, що формальний бік фразеологізму не підлягає жодній зміні. ФО зовні абсолютно ідентична узуальній. Але при зовнішній подібності вони різняться за суттю – семантика оновленої ФО змінюється щодо узуальної. А. М. Мелерович і В. М. Мокієнко пишуть: «До трансформацій цього типу зараховують семантико-стилістичні трансформації, які не торкаються лексико-граматичної структури ФО» [3, 18]. Загальноновизначним є поділ цього типу трансформацій на два способи: власне семантичні трансформації та подвійна актуалізація [див.: 2, 100].

Під подвійною актуалізацією, на думку А. М. Мелерович і В. М. Мокієнка, потрібно розуміти «поєднання фразеологічного значення звороту і його образної основи чи / або внутрішньої форми» [3, 20].

Можливість здійснення семантичних перетворень фразеологізмів через зіткнення в словосполученні двох планів реалізації значення (вільного та зв'язаного) зумовлена самою природою цього унікального мовного знаку. Вміло організований контекст може зняти смислову двоплановість, що виникла, або ж навпаки – посилити її. Поетичне мовлення для цього чи не найсприятливіше з усіх різновидів мовлення.

Способи творення двоплановості можуть бути різні. Дослідники їх зводять до таких:

- словосполучення одночасно сприймається в його фразеологічному і нефразеологічному значеннях через спеціальну контекстну організацію;
- один із компонентів фразеологізму може бути вжитий у цьому ж контексті в нефразеологічному значенні;
- в одному контексті можуть зіткнутися два омонімічні сполучення – фразеологічне і нефразеологічне [1, 249].

Найчастіше у поетичному мовленні фіксуємо перших два способи.

Яскравим прикладом першого способу є контекст Володимира Вишневецького:

*Он вчера своим Указом
отменил верховный разум.
Но другим своим Указом
разрешил и нам оргазм.
(Плюс еще — всем на ночь разом
накрывается медным тазом.)*

Зазвичай фразеологізм *накриватися мідним тазом* стосується якоїсь *справи* і має значення 'закінчитися, провалитися, не відбутися'. І лише зрідка цей фразеологізм виражає значення 'зазнати невдачі', 'розоритися' (про людину). Зауважимо, що автор вживає цей фразеологізм у недоконаному виді, що підсилює сприйняття його як вільного словосполучення.

Дещо по-іншому буде контекст Ліна Костенко:

*Хай булави дохопиться проноза.
А я покочусь по оцій землі –
п'ятим колесом вашого воза,
десятою водою на киселі...*

Традиційний фразеологізм актуалізує обидва значення, чому сприяє введена у контекст лексема *котитися*, яка змістовно поєднується з компонентом фразеологічної одиниці *колесо*.

Подібне поєднання лексеми *котитися* з фразеологізмом *п'яте колесо до воза* є й в Оксани Почапської:

*А день прокотиться до воза п'ятим колесом,
І тиша втишиться у сигаретний дим.
І ніч недоспана – неспана – схлипне проблизком,
На клямки зачинивши двері схим.*

Сприйняття поетичного мовлення – це завжди звернення до підтексту. Так, у поемі “Даль пам’яті” Єгор Ісаєв ужив сполучення *креста нет*:

*А там,
А там... на дальнем небосклоне
Пичужка та – святая простота –
И раз,
И два
Спросила колокольню.
И та молчит,
Как нет на ней креста.*

На перший погляд, тут лише фразеологічне значення, але в контексті є лексема *колокольня*, яка перебуває в асоціативному зв’язку з компонентом фразеологізму *крест*. Через це виникає й другий план сполучення – пряме значення компонентів.

Яскравим прикладом другого різновиду подвійної актуалізації є уривок із вірша Світлани Йовенко, у якому зіткнулися фразеологізм *перемивати (мити, перетирати і т. ін.) [усі] кісточки (кістки)* і лексема *кісток*:

*Я знаю ціну,
знаю точно строк:
від задоволення пускають слину
і кісточки нам мють безневинно,
аж поки – хрускіт іншеньких кісток.*

І ще приклад із творчості Володимира Вишневського:

*Есть люди, что ревностно служат народу.
Известны их скромность, заслуги, труды.
Но вывести их на чистую воду –
У нас не останется чистой воды.*

Однак, як показує матеріал, способів подвійної актуалізації фразеологізмів у поетичному мовленні є значно більше. До загальноновизнаних додамо такі:

а) зіткнення фразеологічного і *граматично близького* вільного словосполучення. У більшості випадків збіг омонімічних фразеологічного і нефразеологічного сполучень додає до останнього додаткові емоційно-експресивні і смислові напашарування [1, 243]:

*Два знатока-японца, пришедшие в оранжерею,
были два старика вообще не от мира сего,
а послы от великого мира великого Хокуся,
Рублёва, Босха, Эльгреко... (Е. Евтушенко).*

Перше відчуття – перед нами фразеологізм *не от мира сего* ‘відчужена від реального життя, непристосована до життя людина, мрійник’. Однак контекст вказує на те, що це не зовсім так (наступне синонімічне словосполучення знімає фразеологічність попереднього). Перед нами нефразеологічне словосполучення, хоча напашарування фразеологічного значення не полишає читача / слухача, адже воно вже зафіксоване свідомістю.

Синонімічний варіант, але у цьому випадку справжнє вільне словосполучення передує тому, яке нагадує ФО (насправді воно також є вільним словосполученням), знаходимо у контексті, створеному Ліною Костенко:

*А може, хтозна, може, так і треба –
У всіх у цих скорботах і печалях,
У всіх оцих одвічних колотнечах –
І чурайівські голови на палях,
І вишняківські голови на плечах.*

Окрім синонімічного, словосполучення може бути антонімічним фразеологізмом. Читаємо у Ригора Бородуліна:

*Думаецца, што й ваўку сярмяжка
Знелюбела ў шэрым жыцці.
Выйсці з сябе не цяжка,
Цяжка ў сябе ўвайсці,
Каб потым сярод лям'я
Сваё распазнаць імя...*

Таке поєднання антонімічних структур, одна з яких є фразеологізмом, не стільки дефразеологізує першу, як фразеологізує другу. При цьому актуальний зміст обох посилюється;

б) один із компонентів фразеологізму актуалізує своє лексичне значення *через заміник (займенник)*. Це використовує А. Вознесенський у “Біловезькій баладі”:

*Воли мне не хватало, воли.
Грех, что мы крепостны на треть.
Сколько прошлым дров накололи –
Хорошо им в печали гореть.*

У такий же спосіб подвійної актуалізації зазнає ФО *битися головою в стінку* в поезії Івана Іова:

*Те місце чільне – місце лобне,
чомусь згадається бува...
Бо ти ж не бився в стінку лобом –
ти в неї цвяха забивав;*

в) деякі випадки *поширення компонентного складу фразеологізму*, коли фразеологізм ніби дефразеологізується, буквалізується. Однак це дає можливість авторові “оголити” внутрішню форму одиниці, загостривши на ній увагу читача, як-от у Євгена Євтушенка:

...нас непрядвинской, алой от крови водой не разлили / (пор.: *водой не разольёшь* – ‘дуже дружні, нерозлучні’) чи у того ж таки Івана Іова:

*У підлих огиналася душа,
ховалася і без онуч у п'яти,
та не схватись навіть під бушлат,
тим часом весь барак вкладався спати.*

Отже, уміле використання способу подвійної актуалізації фразеологізмів є одним із найдієвіших і часто вживаних прийомів семантичної їх трансформації в поетичних текстах східнослов'янських авторів.

Список використаних джерел

1. Бакина М. А. Общеязыковая фразеология как выразительное средство современной поэзии / М. А. Бакина // Некрасова Е. А., Бакина М. А. Языковые процессы в современной русской поэзии. – М. : Наука, 1982. – С.189-308.
2. Маркітантов Ю. О. Фразеологія в східнослов'янському поетичному мовленні : монографія / Ю. О. Маркітантов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 148 с.
3. Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь: Около 1000 едич. – 2-е изд., стереотип / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М. : Русские словари, Астрель, 2001. – 856 с.

Анотація. У статті розглянуто подвійну актуалізацію фразеологічних одиниць як один із способів семантичного типу трансформацій у поетичному мовленні. Акцентовано увагу на прийомах, якими користуються поети, щоб якомога повніше використати внутрішню сутність фразеологізмів для досягнення стилістичного ефекту.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, поетичний текст, семантичні трансформації, подвійна актуалізація.

Summary. In modern linguistics there are several major aspects of phraseology study, among them are structural, functional and cognitive ones. The vast majority of works on phraseology are made in structural and semantic terms. In recent years there have been a number of works of cognitive nature. While not denying the importance of such publications, we will present the view that the analysis of phraseological material from the point of view of its role and functioning in specific artistic speech conditions is equally important in revealing of properties and peculiarities of phraseological units and speech environment in which they were introduced.

Phraseological tools of language in the context of modern poetic broadcast, in our discretion, is the fertile material, which does not lose its relevance from a significant volume of research material which

is received recently from many linguists. This is explained primarily by a high degree of concentration in phraseological units of the national worldview and mentality of the people.

The article describes a double actualization of phraseological units as one of the ways of semantic type of poetic transformations in speech. The attention is focused on the techniques used by the poets, that as it is possible to use the internal meaning of idioms to achieve a stylistic effect.

Key words: *phraseology unit, poetic text, semantic transformation, double actualization.*

Отримано: 29.10.2015 р.

УДК 811.161.2'38:070(477)

Марчук Л.М.

ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ В СФЕРІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТ «ГОЛОС УКРАЇНИ» ТА «ВИСОКИЙ ЗАМОК»)

Використання прецедентних феноменів у сучасних українських газетних текстах є національною особливістю лінгвальної культури, яка свідчить про досить високий рівень освіченості як адресатів, так і адресантів друкованих ЗМК. Дослідженнями такого типу займалися як українські, так і зарубіжні лінгвісти. Д. В. Багаєва, Д. Б. Гудков, І. В. Захаренко, В. В. Красних [1, 2] одиниці системи прецедентних феноменів розглядали як матеріальні знаки інтертекстуальності, тезаурусні форми її існування. З українських дослідників мови газети відомі праці В.В.Різуна, К.С.Серажим, О.А.Сербенської та ін. [4, 5, 6].

Активне використання мовної гри в сучасній мові ЗМК зумовлює велику кількість формально та / або когнітивно трансформованих прецедентних висловлювань, можливе і вживання прецедентних імен. Такі прецедентні висловлювання виконують експресивно-стилістичну функцію та семіотичну функцію у випадках співвіднесення з героями або типовими ситуаціями з відомих літературних творів. Крім цього прецедентні імена розмежовуються у функціонуванні: літературні мають переважно конотативний характер, зумовлений метафоричною та оцінною природою, тоді як реальні прецедентні імена мають денотативний характер.

Метафору розглядаємо як засіб пізнання реальності, що формує та кодує передання певних особистісних смислів. Енциклопедія «Українська мова» подає таке тлумачення метафори: «а) семант. процес, при якому форма мов. одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні свідомості мовця; б) похідне значення мов. одиниці, утворене таким чином» [7, 334].

Процес індивідуального авторського метафоричного переосмислення навколишнього світу адресатом та адресантом на основі знань, здобутих попереднім досвідом, дає можливість через прецедентні тексти передавати (деколи завуальовано, імпліцитно) авторські смисли, оцінки навколишньої дійсності. Тобто, метафора у прецедентних текстах виступає засобом вербальної репрезентації структури знання.

На основі проаналізованого матеріалу ми виділили такі типи текстів із прецедентними вкрапленнями:

1. Тексти, в яких використано прецедентні феномени, що стосуються одного автора або одного твору української літератури.
2. Тексти, які стосуються творів зарубіжних письменників чи поетів.
3. Тексти, які презентують літературний твір та проводять пряму аналогію з дійсністю.
4. Тексти, що апелюють до кінематографа.

Проілюструємо перший тип текстів. Наприклад, у статті Сергія Мельника «Збережемо собори, збережемо й душі» в «Голосі України» від 29 жовтня 2015 р. (2) йдеться про стан державно-церковних відносин в Україні, про які говорили під час круглого столу в Комітеті Верховної Ради з питань культури і духовності народні депутати, представники уряду, а також представники різних конфесій і церков.

Заголовок статті апелює до відомих слів Олеса Гончара із роману «Собор»: «Собори душ своїх бережіть, друзі... Собори душ!...». Собор у Гончара – це і є душа народу, яку потрібно оберігати та захищати. Тому цілком зрозуміло, чому ці слова вивів журналіст у заголовок. Текст статті це пояснює, оскільки читача знайомлять з кроками уряду щодо збереження духовності в Україні, а саме: розпорядження про створення служби військового духовенства, визнання «Богослов'я» галуззю знань тощо. Стаття, на нашу думку, закликає до знаходження консенсусу між конфесіями в Україні (після статті подано довідку: на початок 2015 року парафіян православних церков